

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Ritonja

**Razvoj in zgodovina tetoviranja v Evropi - tradicionalno tetovi-
ranje na Balkanu**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Ritonja

Mentor: doc. dr. Mirt Komel

Somentorica: red. prof. dr. Alenka Švab

**Razvoj in zgodovina tetoviranja v Evropi - tradicionalno tetovi-
ranje na Balkanu**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

Razvoj in zgodovina tetoviranja v Evropi – tradicionalno tetoviranje na Balkanu

Dejavnost tetoviranja je na območju Evrope avtohton pojav in se je izvajala že 4000 let pr. n. št. Vendar pa sta se skozi zgodovino družbeno dožemanje tetoviranja in s tem njegova funkcija zelo spreminjala. Razlogi za tetoviranje so se prostorsko in časovno razlikovali. Najprej so tetoviranju pripisovali terapevtsko funkcijo lajšanja bolečin, kasneje se je to prelevilo v dekorativno funkcijo in izražanje družbenega statusa, iz tega pa v kaznovalno funkcijo in izražanje pripadnosti določeni družbeni skupini. Tradicionalno tetoviranje na Balkanu spada v skupino estetskega izražanja in hkrati v kategorijo pripadnosti skupini. Simboli in motivi, ki so se pretežno pojavljali na območju Balkana, so zelo zanimivi z vidika svojega izvora. Izvirne interpretacije tega običaja odražajo, da gre za simbole iz prazgodovinskih časov Tračanov in Ilirov, kasnejše analize pa podpirajo tezo, da tetoviranje predstavlja simbol pripadnosti katolicizmu. Ta kulturni fenomen je v takšni tradicionalni obliki že zamrl, vendar je v zadnjem času vedno več ponovnega zanimanja za ohranitev teh motivov.

Ključne besede: tetoviranje, običaj, funkcija, dekoracija, Balkan.

The development and history of tattooing in Europe – traditional Balkan tattoo

The practice of tattooing is an indigenous phenomenon in Europe and it was already present 4000 years BC. The social perception of tattooing varied through history and its function changed accordingly. Reasons for tattooing differ by space and time. At first tattooing was thought to have a therapeutic function as pain relief but later this was transformed into a decorative function and an expression of social status; from this, into a punitive function and an expression of belonging to a particular social group. Traditional Balkan tattoos combined the decorative function and the function of expressing group membership. Symbols and motives which were prevalent in the Balkans are interesting in view of their origin. Many interpretations of this custom reflect that these symbols originate from prehistoric times of Thracians and Illyrians. Further analysis supports the hypothesis that tattooing of the Balkan people represents the symbol of belonging to Catholicism. In such a traditional form this cultural phenomenon has already died out but lately there is more and more renewed interest in preservation of these symbols.

Key words: tattooing, phenomenon, function, decorative, Balkan.

Kazalo

1	UVOD.....	5
2	OPREDELITEV PRAKS IN POMENA TETOVIRANJA.....	6
3	RAZVOJ IN ZGODOVINA TETOVIRANJA V EVROPI.....	8
3.1	ZAČETKI TETOVIRANJA V EVROPI.....	8
3.2	ILIRI IN TRAČANI.....	9
3.3	GRKI.....	10
3.4	RIMLJANI.....	11
3.5	BRITANSKO OTOČJE.....	11
3.6	VZPON RIMSKOKATOLIŠKE CERKVE.....	12
3.7	OBDOBJE MED 16.- 19. STOLETJEM.....	13
3.8	20. STOLETJE IN DANAŠNJI ČAS.....	15
4	TRADICIONALNO TETOVIRANJE NA BALKANU.....	17
4.1	SREDSTVA ZA IZVEDBO TETOVIRANJA.....	20
4.2	MOTIVI IN SIMBOLI.....	21
5	TETOVIRANJE ŽENSK.....	26
5.1	TETOVIRANJE ŽENSK NA BALKANU.....	27
6	SKLEP.....	30
7	LITERATURA.....	33

Kazalo slik

Slika 4.1:	Oblike križev.....	22
Slika 4.2:	Druge oblike križev.....	22
Slika 4.3:	Krožni ornament.....	22
Slika 4.4:	Motiv Ograde.....	23
Slika 4.5:	Zapestnica.....	23
Slika 4.6:	Klas.....	24
Slika 4.7:	Zvezda, sonce, mesec.....	24
Slika 4.8:	Tipične pozicije motivov po roki.....	25
Slika 4.9:	Motivi iz mesta Fojnica.....	25
Slika 5.1:	Ženske tetovaže.....	29

1 UVOD

»Pokažite mi človeka s tetovažo, pa vam pokažem osebo z zanimivo preteklostjo.«

(Jack London)

Praksa namernega spreminjanja zunanjega izgleda telesa ali drugače modifikacija telesa je poznana človeštvu že več tisoč let. Ljudje so se tega običaja posluževali iz različnih razlogov za različne namene. Skozi zgodovino so se razvile številne oblike modifikacije telesa, kot so prebadanje telesa, brazgotinjenje kože (skarifikacija), kavterizacija (namerno povzročanje opeklin), vstavljanje različnih vsadkov (implantant) in navsezadnje tetoviranje. Vsi ti načini spreminjanja telesa so skozi zgodovino dobili raznolike družbene pomene in interpretacije. Sprva so se te dejavnosti izvajale v duhu kolektivismu oz. pripadnosti določeni skupini. Danes pa je posamezniku s tem omogočeno, da na globlji ravni simbolizira prevzem kontrole in oblasti nad lastnim telesom, kar predstavlja izražanje posameznikove identitete in individualnosti. Osredotočila sem se na tetoviranje, ostale načine preoblikovanja telesa pa zgolj omenjam za boljšo predstavbo.

V diplomskem delu sprva obravnavam zgodovinski razvoj tetoviranja po Evropi. Moj glavni namen je analizirati in reflektirati obred tradicionalnega tetoviranja na Balkanu in tako skušati odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja:

1. Od kod izvirajo ti originalni motivi in ali so resnično krščanskega izvora, ali gre morda za še starejše prakse?
2. Kakšni so razlogi za ohranjanje tega narodnega običaja ravno na tem območju?
3. Kateri elementi praks tetoviranja so na tem območju avtohtoni?

Namen naloge je tudi ugotoviti, kakšen pomen ima tetoviranje za posameznika in kateri so razlogi, da ljudje posegajo po takšnih načinih izražanja.

V diplomski nalogi izhajam iz teze, da tetovaže simbolno predstavljajo posameznikove vrednote, ideje, lastnosti, versko pripadnost itn., ki jih je družba zmožna razbrati in sprejeti za simbole, osnovane na temeljih kulturne konvencije.

V nadaljevanju nameravam najprej proučiti zgodovino tetoviranja v Evropi in predstaviti pomene, razloge, motive in funkcije tetoviranja med različnimi ljudstvi.

Pri raziskovanju sem uporabila opisno/deskriptivno metodo, analizo sekundarnih virov, to je analiza slovenske in tuje strokovne oz. znanstvene literature.

2 OPREDELITEV PRAKS IN POMENA TETOVIRANJA

Tetoviranje je dejavnost oz. praksa, ki v prvi vrsti kaže specifičen način izražanja, kateremu pomensko vrednost podeljuje izključno človek. Kot komunikacijsko sredstvo je tetoviranje kulturno, družbeno in časovno pogojeno, kar kaže na močno povezavo z vrednotami socializacijskih in individualizacijskih procesov.

Je način neverbalne komunikacije z okoljem oz. ga lahko označimo za medij, ki zaradi svojih simboličnih in mitskih razsežnosti dopušča različnim občinstvom različne interpretacije. Gre za poseben poseg v človeško telo, ki ima za različne posameznike različne pomene (Šolar 2004, 22).

V svojem širšem pomenu tetoviranje označuje več med seboj različnih načinov krašenja telesa: vbadanje pigmenta, opekline ali kavterizacija (žigosanje s toploto), brazgotinjenje ali skarifikacija, barvanje telesa z različnimi pigmenti. V ožjem pomenu pa pomeni vnašanje barvila pod kožo z različnimi tehnikami, vedno pa z enakim končnim ciljem, da se poslikava ohrani na človeškem telesu trajno. Ta pojasnitev se uporablja najpogosteje, saj je za tetoviranje značilno, da tisti, ki tetovira, s posebnim pripomočkom/inštrumentom s posamičnimi vbodi vnaša barvo oz. pigment pod kožo posameznika. Tetovaža je tako končni rezultat tetoviranja. Tetovaža je lahko vnaprej narisani motiv, podoba, slika, risba, znak, beseda, inicialke ... (Vremec 1992, 10).

Beseda tetoviranje ima korenine v samoanskem jeziku, kjer tat(a)u pomeni risati, označiti, v enem od polinezijskih jezikov pa glagol »tat« pomeni vbadati. Beseda naj bi nastala s posne-manjem zvokov, ki nastanejo ob zaporednem udarjanju po tetovirnem pripomočku (Vremec 1992, 10).

Ne glede na širino pojmovanja trajne poslikave na človekovo kožo je dejstvo, da je prav slednja prešla različne religiozne, zgodovinske in kulturne vzorce in se zato lahko tetoviranje pojmuje tudi kot pradačni fenomen z različnimi funkcijami izražanja (Križ 2008, 20).

Tetoviranje je v vsej svoji različni pojavnosti vedno avtonomna in avtentična oblika človekovega estetskega izražanja, kar velja tudi tedaj, ko je njegova primarna funkcija kurativno-zaščitna, ritualna, zastraševalna ali prestižna. Težnja po oblikovalski kreativnosti je namreč splošna lastnost človeških družb v vseh geografskih in časovnih razsežnostih (Vremec 1992, 7).

Tetoviranje je univerzalen način okraševanja telesa, katerega začetkov ne moremo natančno časovno in krajevno definirati. S trditvijo, da je tetoviranje splošno razširjen pojav, se strinja tudi Mark Gustafson, ki trdi: »Tetoviranje je univerzalen in pradaven fenomen z mnogimi funkcijami, vključujoč: dekorativno, religiozno, magično, kaznovalno; služi pa tudi za označevanje identitete, statusa, poklica ali lastništva.« (Gustafson v Caplan 2000, 17).

Na Zahodu, ki velja za vedno bolj nevarnega in nepredvidljivega, je kontrola nad svojim telesom še edini način samoodločanja in samo-determiniranja. Tetoviranje lahko velja za način izražanja osebnih sprememb, v smislu, da človek skozi svoje poslikave izraža samega sebe in s tem svoj razvoj (Drouyer 2013, 114).

Fokus posameznika na svoje telo, kot namen manifestacije osebne volje, pomaga pri stabilizaciji in determinaciji jaza (Benson v Caplan 2000, 237).

3 RAZVOJ IN ZGODOVINA TETOVIRANJA V EVROPI

Tetoviranje je eden izmed mnogih načinov trajne modifikacije telesa, v to skupino spadajo tudi skarifikacija ali brazgotinjenje, kavterizacija ali namerno povzročanje opeklin in piercing ali luknjanje kože. Je najstarejši in tudi najbolj razširjen po vsem svetu.

3.1 ZAČETKI TETOVIRANJA V EVROPI

Pri ugotavljanju približnih začetkov tetoviranja v Evropi nam kot dokazi služijo številne najdbe iz preteklosti. Najstarejša pričevanja z veliko verjetnostjo segajo še pred bronasto in železno dobo, kar kažejo najdbe v mnogih evropskih državah, kot so Portugalska, Romunija, Jugoslavija (Bosna in Makedonija) in Skandinavija. Med znana arheološka odkritja na evropskem območju spada vsa literatura, v kateri lahko zasledimo zapise o tetovirancih, vzporedno s tem so našli tudi dobro ohranjene pripomočke, ki so jih uporabljali za tetoviranje. Odkrili so razne posode z barvili, najdene skupaj z ostrimi iglami iz živalskih kosti ali kamnitih okruškov. Najbolj pa so k razumevanju tetoviranja v Evropi pripomogla dobro ohranjena trupla in mumije, ki jasno dokazujejo obstoj tetoviranja v daljni preteklosti.

Prva takšna prepričljiva najdba o obstoju tetoviranja na evropskem ozemlju je dobro ohranjena človeška mumija, imenovana Ötzi, stara približno 5300 let, kar pomeni, da je osebek živel v kameni dobi. Najdena je bila leta 1991 na območju Alp v Italiji na meji z Avstrijo. Ötzi, drugače imenovan tudi "mož z ledenika", je imel na delih telesa dobro ohranjene ostanke 57 karbonskih poslikav, za katere strokovnjaki menijo, da so rezultat tetoviranja. Na notranji strani levega kolena so našli znak križa, nad predelom ledvic je bilo vidnih šest močnejših črt in številne vzporedne črte, pa tudi enostavne pike na predelu gležnja. Ti predeli so ponavadi pokriti z obleko, zato domnevajo, da tatuji niso označevali njegovega statusa. Analiza teh specifičnih predelov mumije je pokazala, da so bili tatuji izdelani na območjih, ki so kazali znake revme in artritisa. Nadaljnja dognanja kažejo na to, da so ti tatuji imeli terapevtsko funkcijo in da so z njimi lajšali bolečine (Marczak 2009).

Ötzi je najstarejši najdeni vir tetoviranih ljudi na območju Evrope, kar dokazuje, da so tetoviranje poznali in prakticirali že v kameni dobi. Do te najdbe so bili najstarejši dokazni predmeti statue iz neolitika, ki imajo na obrazih, prsih, udih in trebuhu vidno ornamentiko (Vremec 1992, 12).

Poleg mumije Ötzi, ki priča, da se je tetoviranje nekoč prakticiralo v Alpah, obstajajo dokazi, da so tetoviranje poznali tudi nomadi na območju Rusije, imenovani Skiti¹. Locirani so bili severno v Sibiriji vse od Kitajske meje pa do vzhodne Evrope. Leta 1948 je ruski arheolog v vzhodni Ukrajini blizu Kijeva našel zamrznjeno telo Skitskega poglavarja. Njegove tetovaže prikazujejo stilizirane podobe jelena in ovna na desni roki, dva grifina² na prsih in ribo na desni nogi. Strokovnjaki so ugotovili, da so izmišljene skitske podobe divjih živali vplivale na razvoj umetnosti Kitajske, Perzije, Indije in vzhodne Evrope (Dinter 2005, 28).

3.2 ILIRI IN TRAČANI

Dokazi kažejo, da so tudi Iliri in Tračani, prebivalci na območju Balkanskega polotoka, poznali in prakticirali tetoviranje. Vendar je zaradi nejasnosti dokazov včasih težko razločiti, za katero obliko krašenja telesa pravzaprav gre: ali je to barvanje telesa, brazgotinjenje, tetoviranje ali kavterizacija. Najstarejši pisan in zanesljiv vir o tem nam je zapustil Herodot, ki je v svoji Historiji zapisal: *"vbadanje je pri Tračanih znak plemstva, kdor pa ni tako označen, izvira iz preprostega ljudstva."* (Vremec 1992, 15). Ta običaj so jim najverjetneje predstavili Skiti, ki so prodirali na območje Trakije in na ta način poniževali ženske. Na območju Hrvaške so bile najdene tudi igle za tetoviranje, ki datirajo iz ilirskih časov.

Rimski geograf Pomponius Mela (1. st.n.št.) je za Tračane zapisal, da *"si barvajo obraze in ude in to tem bolj glede na stopnjo ugleda, manj pa tisti neugledni; vse to storijo z znaki, ki se ne dajo oprati."* Tračanke so se rade tetovirale, saj so se dojemale za lepše in imenitnejše. Od Tračanov je ta običaj prešel tudi na sosede Ilire (Truhelka 1894, 256). To poročilo velja za enega izmed prvih dokazov, kjer je tetoviranje prikazano v funkciji identitete s plemenom in označitve socialnega položaja posameznika v njem.

Grški geograf Strabo je prav tako zapisal: *"To območje je revno, ljudje večinoma žive od sirka in prosa; uporabljajo keltsko orožje, a prebadajo se kot vsi ostali Iliri in Tračani."* Govori o Japodih, ki so bili redko naseljeno nekdanje ilirsko ljudstvo, ki je prakticiralo tetoviranje enako kot vsi ostali Iliri in Tračani. Ta podatek potrjuje, da je tetoviranje avtohton pojav na velikem delu Balkana (Truhelka 1894, 256).

¹ Skiti so bili nomadsko ljudstvo, ki je na evrazijskih stepah gostovalo od okoli leta 700 do leta 300 pr. n. š. Naselili so območja današnje Romunije, Moldavije, Ukrajine in južne Rusije, kjer so obogateli kot posredniki med Grki in predelovalci žita na področju današnje Ukrajine in južne Rusije.

² Griffin je legendarno bitje s telesom, repom in zadnjimi nogami leva, glavo in krili orla in orlovimi kremplji na prednjih nogah. Bil je kralj vseh bitij, znan po varovanju zaklada in neprecenljivega premoženja.

O avtohtonosti tetoviranja na Balkanu, pričajo mnogi ne samo pisni viri, temveč tudi arheološke najdbe slikovnega gradiva, ki dokazuje, da je bilo tetoviranje med balkanskimi ljudstvi močno prisotno in razširjeno. *"Glede na vrsto motivov so lahko prepoznali, razločevali skupine prebivalcev določenih naselij in pokrajin."* (Vremec 1992, 16)

Ko so Tračani, Iliri in Dačani v prvem stoletju pred našim štetjem postali subjekt Rimskega imperija, je funkcija dekorativnega tatuja počasi začela izginjati.

3.3 GRKI

V obdobju grške in rimske dominacije Evrope se je avtohtono dekorativno tetoviranje tretiralo kot barbarska praksa in tako je okraševanje telesa začelo zamirati. Kot prvi dokaz, da so Grki tetoviranje res poznali, lahko vzamemo grški mit, ki pravi, da se je Paris tetoviral v Herkulovem templju, da bi tako postal neviden za sovražnike. Drugi bolj otipljiv dokaz pa so najdene grške vaze iz leta 460 pr. n. št., na eni od teh je naslikana menada³ z okrašenim telesom (ena izmed "norih žensk", ki naj bi umorile pesnika Orfeja). Grki so torej tetoviranje zagotovo poznali, vendar ga niso pogosto uporabljali. Običaj tetoviranja so pri sosedih Tračanih tretirali kot obred, ki se ga je potrebno izogibati. Za razliko od Tračanov je pojem v tem času in prostoru dobil negativne konotacije, predvsem pa je spremenil svojo funkcijo, bil je povezan z zaznamovanjem statusno nižje opredeljenih družbenih skupin, na primer kriminalcev, sužnjev in vojakov. Starogrški zgodovinar Plutarh poroča, kako so prebivalci Aten ožigosali na čelo vojne ujetnike s Samosa, potem pa so isto prakso prevzeli nasprotniki in so zajete grške vojake tetovirali na čelo (Jones v Caplan 2000, 8).

Grki so tetovažam prvi nadeli oznako, uporabljali so besedo "stigma". Prvotna definicija besede je oznaka na kači, kasneje se je stigma začela uporabljati za vse oznake sramu. Ta običaj so jim najverjetneje predstavili Perzijci ali Skiti, ko so vdirali na območja vzhodne Evrope in Trakije in svoje sužnje ter ujetnike označevali s črkami na čelu. V tem obdobju se je prvič v zgodovini tetoviranje pojavilo kot uradna sankcija kaznovanja in ne okraševanja (Dinter 2005, 31).

³ *Menade* so vrsta grških nimf. Častile so boga vina in veseljačenja Dioniza. V rimski mitologiji so se imenovale Bakhantke in so častile boga Bakha.

3.4 RIMLJANI

Rimljani so od Grkov prevzeli pojem "stigma"⁴, s katerim so zaznamovali proces, rezultat in nosilce tetoviranja. Uporabljali so tetoviranje kot metodo za identifikacijo vojakov, gladiatorjev, zapornikov in sužnjev. Namen kaznovalnega tetoviranja je bil jasen, razglasiti krivdo in podjarmljenje tetovirancev, s tem pa pri njih povzročiti ponižanje, sramoto in izključitev iz družbe ter hkrati potrditi nadzor nad označenimi. Gre za degradacijo človeka. Rimljani so prvi začeli tetovirati sužnje po obrazu, saj se tako zagotovo niso mogli reintegrirati nazaj v družbo. Tetovaže so imeli na najbolj vidnem delu telesa, kar pomeni, da so se sužnji konstantno soočali s poniževanjem in izključitvijo iz družbe (Marczak 2009).

Rimski Cesar Konstantin I. je v 4. stoletju prepovedal tradicijo označevanja sužnjev in gladiatorjev po obrazu kot način kaznovanja. Trdil je, da "*človek ustvarjen po podobi Boga*" ne sme biti iznakažen (Drouyer 2013, 15).

Pred uvedbo krščanstva so Rimljani posvojili azijsko boginjo plodnosti Cibelo (ang. Cybele) ter boginjo rasti in vegetacij Attis. Na cestah Rima so se sprehajali duhovniki, ki so bili posvečeni tema dvema boginjama. S seboj so nosili kip Cibebe, na prsih pa so imeli vtetoviran list bršljana, ki je najverjetneje simboliziral njihovo pripadnost boginji Attis (Dinter 2005, 32).

Zaradi pretežno kaznovalnega namena tetoviranja v rimskem cesarstvu se je vedno več ljudi posluževalo različnih oblik odstranjevanja ali prikrivanja tatujev. Dolgi lasje so na primer pomagali pri zakritju oznak po obrazu, vendar so se ponavadi posluževali bolj ekstremnih metod. Na mesto, kjer je bila tetovaža, so aplicirali jedke snovi, kot sta natrijev karbonat ali citronska kislina (Dinter 2005, 32).

Kaznovalna funkcija tetoviranja se ohrani še v bizantinskem obdobju.

3.5 BRITANSKO OTOČJE

Tetoviranje na britanskem otočju ima tudi dolgo zgodovino. Prvo stoletje pred našim štetjem je rimski imperij širil svoje ozemlje na sever. Ko je Julij Cezar leta 55 pr. n. št. zasegel južno

⁴ Beseda *stigma* izhaja iz starogrške besede *stizein*, ki pomeni pičiti, prebadati, prebosti. Povezana je bila z zaznamovanjem nižjih slojev družbe, zločinci, sužnji in vojnimi ujetniki.

Britanijo, je zapisal: "*Britanci si barvajo svoja telesa z modro barvo, z namenom, da je njihov izgled v borbi bolj strahovit.*" (Dinter 2005, 32).

Kot zanimivost lahko omenim, da je v 19. stoletju na podlagi tega zapisa irski zgodovinar William Betham zaključil, da ime Britanija izhaja iz keltske besede, ki pomeni: "*dežela obarvanih ljudi*".

Iz prve polovice 7. stoletja je znan zapis Izidorja Seviljskega, ki piše o prebivalcih Britanskih otokov, imenovanih "*Pikti*" po običaju krašenja telesa. Pisec opisuje tetoviranje z iglo in rastlinskim pigmentom, kar je bilo privilegij ali domena višjega plemstva. Pri Piktih so torej bili večinoma tetovirani pripadniki višjega sloja, plemstva, saj je bil to način razlikovanja od preprostega človeka (Vremec 1992, 13). Škoti in Kelti so poznali in uporabljali tetoviranje za različne namene. Za Kelte je bilo značilno, da so si zaradi zastraševanja sovražnikov v boju tetovirali predvsem živalske like. Keltska simbolika je bila polna prepletajočih vzorcev, kompleksnih vozlov, spiral in vijug, živalskih in zoomorfni oblik ter živalskih barv. Najbolj znani motivi so Keltski križ, Drevo življenja, štiriperesna deteljica in harfa, ki je tradicionalno glasbilo keltskih ljudstev (Slovenski tattoo, 4. april). Anglo-saksonsko poročilo iz leta 786, poslano takratnemu papežu Adrianu, omenja tako diabolične kot tudi krščanske tetovaže otoških ljudstev. Razlaga obstoj demonskih poganskih tetovaž, ki naj bi skrunile in pohabile telo, ki je ustvarjeno od Boga. Istočasno pa zagovarja, da bo tisti, ki se zavestno podleže tej poškodbi barvanja kože v imenu Boga, deležen posebne nagrade. Torej tistemu, ki to stori iz vraževerja poganov, to ne bo pripomoglo k odrešenju (MacQuarrie v Caplan 2000, 36). Iz tega lahko sklepamo, da so asociacije tetoviranja otoških ljudstev, še v 8. stoletju bile ali pozitivne ali negativne.

3.6 VZPON RIMSKOKATOLIŠKE CERKVE

Z razširitvijo rimskokatoliške Cerkve in njenega nauka je bilo v Evropi tetoviranje prepovedano od leta 787. Cerkev je na ekumenskem koncilu v Nikeji obsodila in prepovedala tetoviranje, ker naj bi škodilo zdravju duše, kar se je zrcalilo v kasnejših negativnih vrednotenjih tega pojava (Vremec 1992).

Kljub vsem cerkvenim prepovedim so križarske vojne v 11. stoletju, povzročile, da je tetoviranje doživelo pravi preporod. Ker so vitezi v boju svoje častne medalje velikokrat izgubili ali pa so bile ukradene, so množično začeli prakticirati tetoviranje kože. Najpogostejši motivi so bili krščanske narave, kot so riba, jagnje ali križ (Drouyer 2013, 15).

Zaradi izrednih pritiskov Cerkve se je v Evropi obseg tetoviranja v obdobju med srednjim vekom in osemnajstim stoletjem zelo skrčil. Zato se je posledično ta umetnost razvijala bolj na Srednjem vzhodu in Aziji. S prihodom krščanstva je torej tradicija dekorativnega tatuja počasi izginjala, za razliko od verskih tatujev, ki so bili izvzeti iz te restrikcije. Kljub verskim prepovedim se je tako pri kristjanih kot pri muslimanih tetoviranje uveljavilo kot dokaz, da so opravili romanja v svete kraje. Krščanski misijonarji so trdili, da bodo samo religijski tatuji prinesli spiritualne nagrade, vse ostale tetovaže (poganske, dekorativne) pa oskrunjajo božje kreacije (Marczak 2009).

3.7 OBDOBJE MED 16. IN 19. STOLETJEM

Po srečanju kultur Evropejcev s kulturo južnega Pacifika, odkrivanju njihovih običajev, verovanj in praks, še posebej pa z vrnitvijo posadke Jamesa Cooka leta 1774, ki je s seboj na krovu ladje Adventure pripeljala tetoviranega moža po imenu Omai, se je zanimanje za tetoviranje in označevanje kože ponovno začelo širiti med prebivalstvom industrijske družbe.

Telesne oznake so bile negativno sprejete, kar je za t. i. "*označence*" pomenilo popolno izolacijo in zavrženost s strani družbe. Primarni pomen telesnih modifikacij je bil identifikacija ali stigmatizacija sužnjev in prestopnikov. Na primer v Evropi je bil običaj kavterizacije ali označevanja sužnjev s povročanjem opeklin nekaj popolnoma normalnega vse do 19. stoletja. Leta 1532 je bil v Nemčiji sprejet Carolinin kazenski zakonik, ki je dovoljeval in uzakonil označevanje obsojenih kriminalcev vse tja do konca 18. stoletja. Ponavadi so jim odtisnili oznako na čelo. Od sredine 16. stoletja so galjote v Franciji označevali na predelu ramen, s črkami "*GAL*". Žepne tatove so označevali na čelo s črko "*T*". Surova oblika tetoviranja se je pojavila tudi v Sibiriji. Javni sužnji imenovani "*Katorshniki*" so imeli na licih ali čelu oznako "*KAT*". Z iglo so jim prebadali kožo in nato v rano utrlji smodnik. Ta praksa se je obdržala vse do leta 1863. Dezerterji iz angleške vojske so tudi imeli vžgano črko D (ang. Deserter) ali začetnici B. C. (ang. Bad Character), na levi strani telesa. Torej sta se obreda tetoviranja in kavterizacije v Evropi uporabljala pretežno za namen identifikacije in nadzora nad sužnji in delinkventi (Anderson v Caplan 2000, 106–107).

V 19. stoletju je tetoviranje v Evropi postajalo vedno bolj priljubljeno, čeprav je v družbi imelo večinoma slab prizvok. Večina ga je povezovala z nižjimi pripadniki družbe, kot so bili mornarji, vojaki, delavci, kriminalci in prostitutke. Med mornarji so se tetovaže začele množično širiti zaradi dolgoročnih potovanj po svetu, ki so jih zaznamovala. V spomin na tuje

dežele so si tetovirali eksotične dizajne. Pogosti so bili geometrijski liki iz Polinezije in Mikronezije ali barvni kuščarji in kače. Popularni so bili tudi zahodni motivi topov, zastav, ladij in portreti pomembnih pomorščakov. Za razliko od mornarjev so se prostitutke tetovirale na bolj neopaznih mestih, kot so ramena ali predel med prsmi. Najpogosteje so si tetovirale imena svojih ljubimcev, kasneje pa so se začele posluževati bolj ljubezenskih simbolov, kot so kupid, violina, golob, najbolj znan motiv pa je prebodeno srce z inicialkami. Tetoviranje je veljalo za marginalno dejavnost. Leta 1878 je italijanski psihiater Cesare Lombroso opredelil razmerje med zločinskim umom in fizičnimi karakteristikami posameznikov. Sledeč tej teoriji je tetoviranje spadalo v tipičen profil kriminalca. Šele ob koncu stoletja je tetoviranje sprejela tudi elita in ga predstavila ter uporabila kot novo modno nišo (Dinter 2005, 44–47).

Okoli leta 1880 se je tetoviranje v Angliji začelo razvijati in izgubljati svoj negativni sloves. Najprej se je kot okraševanje telesa začelo pojavljati pri mornarjih in vojakih, kasneje tudi v srednjem razredu. Kaj hitro je postopek tetoviranja posvojila tudi modna industrija, ki je v tem videla priložnost v ustvarjanju elitnih telesnih dekoracij in s tem povezanim dobičkom (Bradley v Caplan 2000, 146). V Londonu se je število tatu studiev začelo množiti, nekateri umetniki so celo dobili mednarodno priznanje za svoje veččine. Eden izmed prvih, bi lahko rekli licenciranih tetovaterjev, je bil Sutherland Macdonald, ki je bil najbolj poznan v tistem času (Drouyer 2013, 15).

Dojemanje tetoviranja se je torej s koncem 19. stoletja začelo spreminjati. Leta 1875 je Thomas Edison izumil električno šablonsko pisalo, katerega namen je bil, da s prebadanjem odtisne zahtevan vzorec ponavadi na železo ali tkanino. Ne vedoč je Edison izumil predhodnico "*električne pištole*" za tetoviranje. Dejavnost je doživela pravi razmah leta 1891, ko je Stanley O'Riley izumil in patentiral prvi električni strojček za tetoviranje. To je tatu umetnikom omogočilo hitrejše, natančnejše in bolj higiensko izvajanje dela (Benson v Caplan 2000, 240).

Pojav je dobil materialno razsežnost. Cirkuške predstave so postale vir zaslužka tetoviranim ljudem, ki so razkazovali svojo porisano kožo radovednežem. Tony Cohen v knjigi *The Tattoo* navaja primer ameriškega para, ki je z razkazovanjem tatujev služil denar po turnejah. Frank in Emma DeBurgh sta po berlinskem uspešnem prihodu na tržišče nenavadnosti leta 1891 začela dolgoletno tradicijo predstav, kjer sta za plačilo razkazovala svoje večinoma religiozne motive (Cohen 2000, 49).

Leta 1907 je profesor Friedrich Krauss umestil tetoviranje v povezavi s spolno psiho posameznika, ki nosi telesne dekoracije. Zapisal je, da tetovaže na moških simbolizirajo moč in krutost ter istočasno pomenijo večjo privlačnost za ženske in sugerirajo njihovo podrejenost. Na drugi strani pa imajo tetovaže na ženskih telesih močen erotičen faktor za moške, saj je funkcija podobna kot pri nakitu in ličilih. Trdil je, da imajo ljudje, ki se tetovirajo, visok libido (Dinter 2005, 45).

3.8 20. STOLETJE IN DANAŠNJI ČAS

Tetoviranje je bilo torej v 19. stoletju najprej povezano z nižjimi statusnimi skupinami, od leta 1880 pa nekje do 1920 pa je tetoviranje postalo priljubljeno tudi v višjih hierarhičnih razredih. Po prvi svetovni vojni je dojemanje tetoviranja spet nekoliko nazadovalo. V tem obdobju je veljalo za vulgarno in prezira vredno dejanje. Druga svetovna vojna je kratkoročno spodbudila dejavnost z označevanjem vpoklicanih vojakov v oborožene sile (Dinter 2005, 50). Nacisti so tetovirali člane SS organizacije in ujetnike v koncentracijskih taboriščih. Pripadniki SS organizacije so imeli pod pazduho vtetoviran svoj tip krvne skupine izključno iz praktičnih medicinskih razlogov. Ujetniki pa so bili tetovirani na spodnjem, najbolj vidnem delu roke izključno iz administrativnih razlogov (Dinter 2005, 32).

Kljub dolgoletnim prepovedim in predsodkom se je praksa tetoviranja ohranila vse do danes. Ponovni razcvet je tetoviranje doživelo v šestdesetih letih 20. stoletja, ko je prišlo do oplemenitenja pojmovanja tetoviranja. Preporod tetoviranja je bil pogojen tudi z nadgradnjo specializiranosti in z razvojem same tehnike tetoviranja ter tako s profesionalnim učenjem tetoviranja. Arnold Rubin, tatu umetnik, poudarja, da gre sicer za različne spremembe v obdobju, a s pojmom preporod tatuja (tattoo renaissance) označuje predvsem spremenjene družbene navede in novo vrednotenje pojavov (Fleming v Caplan 2000, 61).

Hipijevsko gibanje v 1960–ih je najprej v Ameriki in kasneje tudi v Evropi, radikalno spreminilo pomen in reprezentacijo te umetnosti. Tetovaže so vstopile v svet slavnih. Nosili so jih številni zvezdniki, kot so Janis Joplin, Joan Baez in drugi, ki so v tistem času veljali za ikone popularne kulture. Don Ed Hardy je tudi dosti pripomogel k splošnemu dojemanju tatujev v tistem času. Izdal je mnogo publikacij in raziskav na temo tetoviranja in začel svojo kariero v tesni povezavi s promocijo tetovaž. V 1970–ih in 1980–ih letih so prostor v popularni kulturi močno zavzeli punkerji in skinheadi, ki so tetoviranje uporabljali kot izraz druž-

benega nezadovoljstva (Drouyer 2013, 18). Vsako obdobje v zgodovini je po svoje poznalo in prakticiralo tetoviranje in tako je praksa sčasoma postala vseprisotna.

Če so se tetovaže v prejšnjih obdobjih pretežno uporabljale kot represivna metoda nad prebivalstvom, je preporod tetoviranja spremenil funkcijo označevanja kože. Tatu umetniki tretirajo svoje delo kot anti-represivno. To dokazuje tetoviranje v zaporih, kjer velja za afirmacijo, da je telo samo naše in lahko z njim svobodno operiramo. Začetki modernega tetoviranja v 20. stoletju že vključujejo vnaprej zarisane motive in vzorce, ang. "*flash*". Stranka je svoj tatu izbrala iz že vnaprej narisanih motivov in tako omejila svoje individualne želje v predhodno obstoječe slike, ki pa so velikokrat zastarele. Danes veljajo tatu umetniki za nekakšne terapevte ali posrednike, ki posamezniku pomagajo pri usmerjanju svojih nezavednih potreb in želja na površje (Fleming v Caplan 2000, 63).

K razpoznavnosti in novemu dojetanju tatu skupnosti je vsekakor pripomogel razvoj velikih tatu konvencij, visok porast revij, knjig, muzejev posvečenih tetoviranju in danes tudi internetnih strani, ki omogočajo lažjo dostopnost entuziastom. V zadnjih nekaj desetletjih se je tetoviranje močno razširilo v Ameriki in v Evropi. Tatu umetniki danes ponujajo raznovrstnost stilov (japonski stil, realizem, gothic, črno-bel stil, avantgarda, old-school, new-school, grafiti, biomehaničen stil, ...) in barv, ki krasijo telo zelo raznoliki klienteli (Benson v Caplan 2000, 240).

Običaj tetoviranja je tudi na območju bivše Jugoslavije poznan vse do danes pri Cincarjih, Makedoncih, v Bosni in Hercegovini, pri Srbih, Hrvatih in delno pri Albancih. Za časa vdorov Turkov so v takratni Bosni tetovirali vse vojake, da bi jih lažje prepoznali, če bi jih bilo treba loviti, saj so takrat pobegi vojakov narastli (Vremec 1992, 16). Zaradi množičnih ugrabitev so začeli preventivno tetovirati tudi otroke, saj so le tako bili označeni, da pripadajo drugi veri. Ta običaj se je obdržal na tem območju vse do leta 1945.

4 TRADICIONALNO TETOVIRANJE NA BALKANU

Tetoviranje prebivalstva je na Balkanu prisotno že tisočletja. Bogata kultura tetoviranja na tem območju vključuje mnogotere prazgodovinske simbole, ki so jih v zgodnji dobi krščanstva prevzeli katoliki in jim nadeli krščanski značaj. Tetoviranje tako razumejo kot oznako, preko katere so razpoznavni le katoliki. Ta običaj so tretirali kot zaščito pred spreobrnitvijo v drugo vero. Pripadniki drugih religij pa so obravnavali tetoviranje kot sramotno in žaljivo. Iz tega izhaja tudi dejstvo, da je bilo zelo malo ljudi, ki so prestopili iz katoliške vere v drugo, saj so bili zaznamovani. Torej se tetoviranje razume kot stalni simbol katolicizma v Bosni in Hercegovini (Truhelka 1894, 242–243).

Ćiro Truhelka, sarajevski arheolog, je bil prvi, ki je leta 1894 zabeležil in dokumentiral najdene motive in tako omogočil vpogled v številčen niz ornamentov. Najpogostejši so bili motivi križev na rokah in prsih, po želji tudi na čelu.

Postopek tetoviranja je potekal zjutraj na dan sv. Josipa, na Marijino oznanjenje, na Cvetno nedeljo ali na Veliko nedeljo. Izbrali so najmlajšega člana družine in tetoviranje se je pričelo. Dotična oseba je lahko tetoviranje opravila tudi sama, a ponavadi je delo storila starejša ženska, ki je v tej večini veljala za zelo dobro in izkušeno (Truhelka 1894, 245).

Raziskave potrjujejo, da je bila običajna starost za tetoviranje nekje od 13. do 16. leta, na prehodu v mladostniško dobo. Torej je obred tetoviranja potekal v duhu iniciacije, enako kot v nekaterih drugih religijah. Bili so tudi primeri, ko so tetovirali majhne otroke, ker so želeli preprečiti krajo otrok zaradi takratne okupacije Turkov v Bosni in Hercegovini.

Podatki kažejo, da je balkansko ljudstvo poznalo tri načine izvedbe tetoviranja kože. Prvi način je bil prebadanje kože in naknadno nanašanje barve. V svežo rano so vtrli barvilo in tako je nastala trajna dekoracija na koži. Druga metoda je bila prebadanje kože po predhodno nanešeni barvi. Tretji način je bil prebadanje kože z iglo, ki se sproti namaka v barvilo. Prva dva postopka sta značilna za tetoviranje, kjer se uporabljajo kalupi ali matrice za izdelavo motiva. Četrti in zadnji način označevanja kože pa je imenovan kavterizacija. Proces ni enak tetoviranju, je pa zelo soroden in ga zato štejejo k isti skupini. Gre za proces namernega povzročanja opekline. Žareč kalup se pritisne na kožo, dokler ta ne počí. Približno en milimeter pod površino kože se torej odtisne žig, ki trajno ostane viden na koži. Kavterizacija je bila razširjena samo na določenih predelih Srbije in Hrvaške, raziskave niso potrdile obstoja na drugih področjih (Petrić 1973, 87).

Pri tetoviranju se je ornament najprej na kožo začrtal s topim delom igle, namočenim v črnilo, nato pa se je po črtah zbadalo z ostrim delom igle, dokler motiv ni bil končan. Tetoviranje je potekalo tako dolgo, dokler ni kri oblila cele roke. Rana se je nato obložila in zavila v svilen krpico. Naslednji dan so rano izprali z vodo in medom. Črnilo so večkrat redčili kar s slino, kar je s sanitarnega gledišča zelo nevarno. Največ obolenj s sifilisom so zabeležili ravno na teh območjih, kjer so črnilu dodajali slino. Širjenje sifilisa med katoliki je bilo najbolj prisotno tam, kjer je bilo ornamentiranje in okraševanje telesa najobilnejše in najlepše, v dolini reke Lašve in Vrbasa (Truhelka 1894, 246).

Na Hrvaškem je bilo tradicionalno tetoviranje prisotno predvsem v Liki, Slavoniji, Dalmatinskem zagorju, Dalmaciji in primorju, na ostalih območjih Hrvaške ta običaj naj ne bi obstajal. Mario Petrić, ki je leta 1973 izdal oris razprostiranja običaja tetoviranja na območju Balkana, trdi, da je ta običaj najbolj razpoznaven v Bosni in Hercegovini ter Makedoniji. Med območja, kjer je ta običaj najmanj prisoten ali celo sploh ne, pa prišteva Črno Goro, nekatere predele Hrvaške, Srbijo in celotno Slovenijo (Petrić 1973, 68).

Hrvaški katoliki so bili že kot otroci tetovirani na dan sv. Jožefa, Marijinega soproga. Zakaj ravno na ta dan, je težko razložiti, vendar lahko sklepamo, da je to starodavni običaj, ki so ga prakticirali Balkanci že pred 2000 leti. Lahko bi ta dan bil povezan z marčevskim ekvinokcijem, ki so ga praznovali okoli tega dne. Mogoče je povezati ta dan tudi s sv. Jožefom, ki naj bi bil svetnik hrvaškega naroda. Hkrati je bila pomlad najprimernejši letni čas za tetoviranje zaradi infekcij kože.

Med časom turških okupacij so tetovirali motive križev in na ta način zaščitili deklice pred posilstvom in ugrabitvijo, saj so s temi simboli sporočale, da pripadajo drugi religiji. Najpogosteje so si tetovirale roke in prste, saj so tetovaže morale biti na vidnih mestih (Maganjić 2013).

Narodno tolmačenje tega običaja navaja več razlogov, zakaj so se Balkanci posluževali tetoviranja. Prvi in poglobitni razlog je seveda pripadnost katoliški veroizpovedi. Pri nekaterih posameznikih je to pomenilo zaščito pred morebitnim odhodom v drugo vero. Čez čas so tetovaže začele služiti tudi kot okras in kot znak vzdržljivosti (Petrić 1973, 147). Pri nekaterih narodih v Albaniji in pri Turkih v Makedoniji pa je značilnost tetoviranja obstoj magičnih elementov kot interpretacije tetoviranja. To je zelo staro verovanje, ki pravi, da tetoviranje pomeni zaščito pred ugrizom kače. Kalupe oz. modele za tetoviranje so izdelovali iz jesenovih listov, to drevo pa naj bi imelo po narodnem verovanju posebno moč in vpliv. Kača naj

ne bi nikoli prečkala jesenovih listov in bi poginila od lakote, če bi jo obdali z vencem iz jesenovih listov (Petrić 1973, 197).

Mary Edith Durham je tudi raziskovala pomen in izvor balkanskega tetoviranja. V svojem delu *Some Tribal Origins, and Customs of the Balkans*, posveča pozornost tudi tetoviranju, in to na območju Bosne in Albanije. Bila je ena izmed prvih, ki je ponudila celovit pogled na ta običaj med različnimi skupinami staroselcev Albanije. Sledeč njeni teoriji je bilo tetoviranje na Balkanu prisotno že v obdobjih pred rimskim cesarstvom. Trdi, da je povezano s preživetjem starega pubertetniškega običaja, saj se je ta izvajal med 13. in 16. letom starosti. Glede na to, da se je običaj vedno prakticiral pomladi, pravi, da je tetoviranje bilo povezano s pomladjo, življenjem in položajem sonca. Ugotovi, da je tetoviranje balkanskih narodov vedno bilo v zvezi s takšnimi ali drugačnimi verovanji. Vendar zavrača vsako možnost, ki pravi, da naj bi krščanski svečeniki bili vzrok tetoviranju na Balkanu, saj je običaj obstajal že veliko pred uveljavitvijo krščanstva. Na nekem starem albanskem spomeniku je slučajno odkrila motiv polkroga z vejicami, kar naj bi sodeč po razumevanju takratnih prebivalcev simboliziralo "žareči mesec". To si lahko predstavljamo kot žarečo luno ali sonce, ki sije. Na podlagi tega odkritja, je pojasnila celotni obred bosanskega tetoviranja, ki ga je poimenovala "mešanica sijočih lun, sonc in križev". Tako so po njenem mnenju pojasnjeni Truhelkini "krogi, polkrogi, črtice in vejice". Križ in njegovi štirje enako dolgi kraki naj bi po njenem simbolizirali strani neba. Krog oz. "kolo" v celoti pa naj bi predstavljalo premikanje sonca na nebu. Tako je očitno bilo gibanje sonca zapisano že v teh pradavnih simbolih. Sklepa, da so to zelo stari simboli sonca, ki so dejansko odražanje sončnega kulta starih balkanskih narodov. Kot vemo, so Rimljani posvojili številna verovanja, vključno s krščanstvom, vendar pa je na vzhodnem delu rimskega cesarstva bil še posebej razširjen mitraizem, Mitrin kult. Gre za indoiransko božanstvo sonca in svetlobe. Popularen je bil predvsem v vzhodno-rimski vojski, ki je kult širila po celem cesarstvu. Kult je imel največji efekt v bizantinskem delu rimskega cesarstva. Na kronah cesarja in cesarice so na prednji strani našli simbol sončnih žarkov, na zadnji strani pa različne vrste križev v kombinaciji s soncem, luno in zvezdami. Zgodovina priča, da sta do 7. stoletja bila jadranska obala in celotni Balkan pod bizantinsko oblastjo, nato pa se je ta z vpadi Slovanov zmanjšala. Da je ta običaj res bil popularen na balkanskem polotoku, govori tudi dejstvo, da so zgodnji krščanski misijonarji kasneje prevzeli križ s štirimi enakimi kraki za krščanski simbol, ki je bolj znan pod imenom "grški križ". Ko je mitraizem izginil, se je uveljavila druga verska dogma, imenovana maniheizem. Uči, da obstajata dva antagonistična svetova; zemlja svetlobe, ki ji vlada bog svetlobe s svojim spremstvom, in zemlja teme, ki ji

vlada Satan s svojimi demoni. Privrženci maniheizma so bili močno preganjani s strani bizantinskih cesarjev, zato so se iz Male Azije preselili na območje Trakije, kjer so služili kot vojaki. Bolgari, narod, ki je vedno nihal med Rimom in Bizancem, so kar hitro prevzeli to verovanje in ustvarili neomaniheizem, imenovan bogumilstvo. To je bila velika krščanska verska skupnost, ki je svoja pričevanja začela širiti na zahod in tako sta Bosna in Hercegovina ter Makedonija postali njihova trdnjava (Petrić 1973, 183–184).

Torej, če povzamem, naj bi tako običaj tetoviranja kot simboli, izvirali iz predkrščanskih časov in so imeli religijski pomen. Iz tega lahko sklepamo, da simboli t. i. sončnega kulta na Balkanu izvirajo iz ilirskih časov. Vsi zgoraj navedeni primeri dokazujejo, da sta pomen in vloga tetoviranja kompleksna in da se vsem naštetim verskim strujam pogosto pripisuje značaj in vloga iniciatorja tega običaja med balkanskimi narodi.

Na podlagi najdenih podatkov o tetoviranju balkanskih narodov lahko povežemo, da se je običaj izvajal pretežno na območju Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Makedonije, Bolgarije, Albanije in Grčije ter da izvira pretežno iz kulturnih pojavov, ki povezujejo Balkan s področjem Kavkaza in prednje Azije.

Opuščanje običaja so prvi pričeli moški, že pred drugo svetovno vojno, saj je označevanje katolikov postalo nepotrebno. Ženske so se še vedno ukvarjale z izvajanjem običaja, lahko že samo iz estetskega vidika. Po drugi svetovni vojni pa je prišlo do množičnih selitev prebivalstva, zato je ta običaj poniknil in počasi izginil.

Tea Turalija, ki se močno zavzema za obujenje tega narodnega običaja, je leta 2008 zopet odprla in raziskala običaj tradicionalnega tetoviranja na Balkanu. Trdi, da je z vsako novo zgodbo odkrila nove detajle, motive in razloge, zaradi katerih so se ljudje v preteklosti tetovirali. Ti razlogi so bodisi verska pripadnost, zaščita ali okras. Običaj je v večini zamrl po letu 1945, vendar še vedno obstajajo posamezni dokazi, da se je v določenih regijah obdržal vse do leta 1984 (Turalija 2011).

Specifičnost tradicionalnega tetoviranja se dejansko nahaja v vitalnosti ohranjanja tega narodnega običaja in številnih motivih, ki okrašujejo človekovo telo še danes.

4.1 SREDSTVA ZA IZVEDBO TETOVIRANJA

Prvo pomembno sredstvo, ki je potrebno za izdelavo tetovaž, je seveda igla. Po večini so balkanski narodi uporabljali le eno iglo za prebadanje kože. To je bilo najbolj očitno v Liki, Dalmaciji, na celem področju Bosne in Hercegovine in v določenih predelih v Albaniji. Samo v zahodni Hercegovini so bili najdeni motivi, ki so bili začrtani z dvema ali več iglami hkrati. Tak postopek je bil hitrejši, vendar veliko bolj boleč (Petrić 1973, 90).

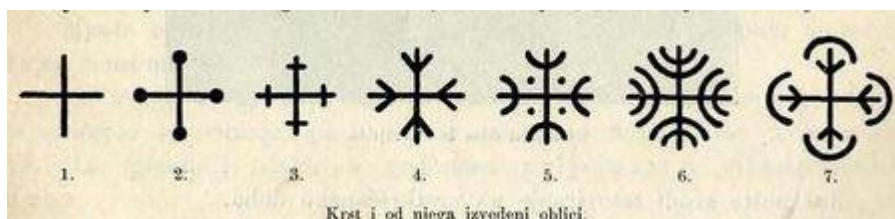
Kot je razvidno zgoraj, je drugo važno sredstvo za izdelavo tetovaž barva. Iz česa je bila sestavljena in s čim so jo mešali, je odvisno od prostora in časa na Balkanu. Ljudje so na različne načine uporabljali in vtirali barvo v kožo. Najprej so uporabljali samo ogljeni prah ali saje brez mešanja s tekočino, tak način je bil prisoten samo v zahodni Hercegovini in jugozahodni Bosni. Območja, kjer so ogljeni prah ali saje mešali z vodo, so bila jugozahodna in zahodna Bosna, Dalmacija in Dalmatinsko Zagorje. V severnem delu Bosne in v Dalmatinskem Zagorju so ogljeni prah mešali tudi s slino. Ponekod so barvo mešali tudi z medom, to so območja Makedonije in zahodne Hercegovine. V osrednji Bosni pa je poznano, da so prah mešali kar z materinim mlekom. Ogljeni prah zmešan z alkoholom (rakija) pa je značilen za redka območja Bolgarije, Grčije in Albanije. Kasneje se je kot barvilo začel uporabljati tudi smodnik, ki se je brez primesi nanašal v rano. Nazadnje pa so začeli uporabljati različne vrste tint, tušev in drugih barv, za katere ne moremo točno razložiti, kakšnih odtenkov so bile in iz česa sestavljene. Takšni primeri so bili zabeleženi na področju Slavonije, Like in srednje Bosne (Petrić 1973, 92).

Poleg igel in barvnih pigmentov pa so zelo pomembno vlogo igrali tudi kalupi ali modeli, ki so bili izdelani iz drevesnega lubja ali listov kakšne rastline. Motiv so najprej zarezali v drevesno lubje in ga potem počasi odstranili z drevesa in tako dobili izdelan kalup za uporabo. Skozi predele, ki so bili predhodno izrezani, so prebadali z iglo. Za isti namen so uporabljali tudi navadne gumbe, ki imajo enakomerne luknjice, primerne za tetoviranje pik ali točk. Tak način tetoviranja je zabeležen le na območju zahodne Hercegovine (Petrić 1973, 94).

4.2 MOTIVI IN SIMBOLI

Najpogostejši motivi so bili križi (glej Sliko 4.1), ponavadi sestavljeni iz več majhnih križcev. Običajni simboli so se razvili iz številnih temeljnih oblik, ki imajo točno določeno mesto in ime. Najenostavnejša oblika je križ iz štirih enako dolgih krakov. Ostali motivi se okrašujejo na ročicah križev v obliki vejic ali točk. Takšen okrašen križ se imenuje jelkin križ (4.–7.), saj so konci okrašeni z motivom jelkinih popkov (Truhelka 1894, 248).

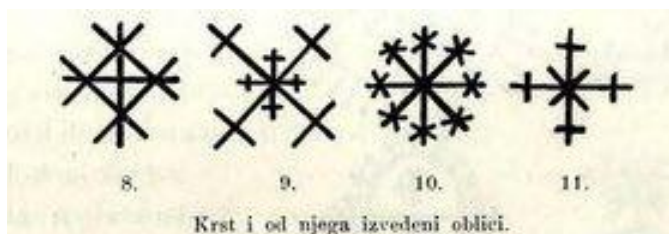
Slika 4.1: Oblike križev

Vir: Truhelka (1894, 248).

Križi, prepoznani iz okolice Sutjeske, prikazani na naslednji sliki, so ponavadi bili vidni na prstu, čelu ali na roki (glej Sliko 4.2).

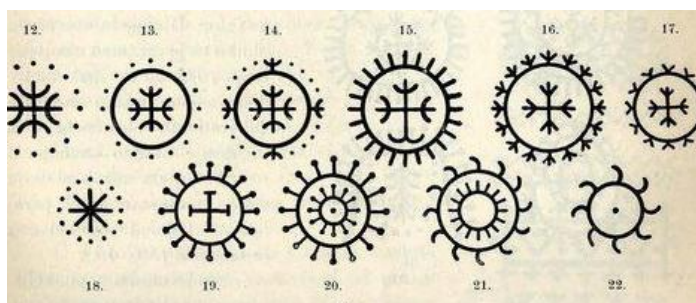
Slika 4.2: Druge oblike križev

Vir: Truhelka (1894, 249).

Seriya nekrščanskih ornamentov že vključuje krožnice (glej Sliko 4.3), ki so tudi najbolj pogosti motivi. V prenesenem pomenu simbolizira družino. Znotraj krožnice lahko stoji križ. Pojavljajo se na gornji strani roke, na mišici pod komolcem in na prsih. Krog ali t. i. "kolo", je lahko na perifernih delih različno okrašen. Lahko z nizom točk (12.-14., 18.), enostavnimi črtami (15.), kratkimi linijami oz. vejicami (16., 17.). Pogosti so bili tudi simboli okrašenega kroga s t. i. lopaticami (21., 22.), ki znotraj ne vključujejo križa. Tak simbol naj bi predstavljal mlinsko kolo (Truhelka 1894, 249).

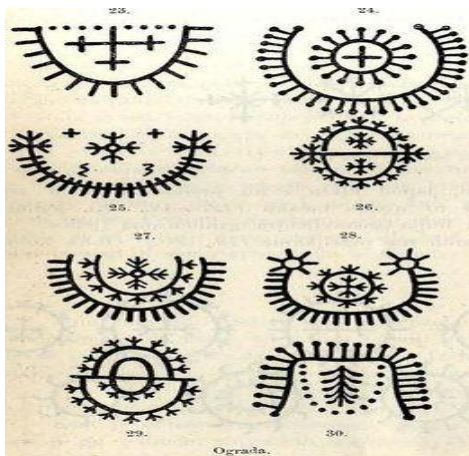
Slika 4.3: Krožni ornament

Vir: Truhelka (1894, 249).

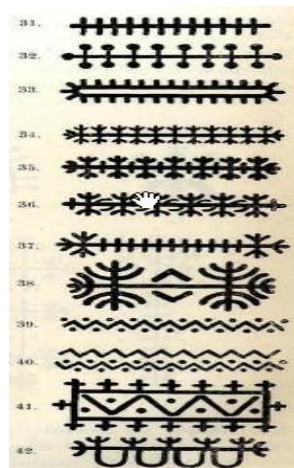
Drugi je tipični motiv ograde (glej Sliko 4.4). Ima obliko polkroga, nahaja pa se na zgornji strani roke. Žrelo kroga je obrnjeno proti pregibu in svod kroga proti prstom. Kakor pri krožnicah se tudi tukaj periferija okrašuje s kratkimi linijami, točkami in vejicami, notranjost pa dopolnjuje križ. Značilno za motiv ograde je, da se pojavlja samo pri ženskah na zgornji strani roke in izključno samo v srednji in zahodni Bosni. V prenesenem pomenu ograda objema hišo in dvorišče. Pogosto so si ženske okraševale tudi pregib nad simbolom ograde. Motiv je povezoval levo in desno stran nadlahtnice. V enostavni obliki je to bila s črticami okrašena ravna linija, lahko pa je vsebovala dosti več dekorativnih elementov. Tako je nastal okusno stiliziran okrašen trak okoli zapestja, podoben zapestnici (glej Sliko 4.5). Ta simbol je bil prisoten v zahodni Bosni in Hercegovini (Truhelka 1894, 250).

Slika 4.4: Motiv Ograde

Vir: Truhelka (1894, 250).

Slika 4.5: Zapestnica

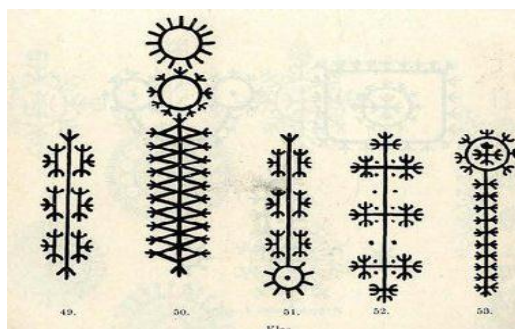

Vir: Truhelka (1894, 251).

Tetoviranje ženske roke je vezano na določena pravila. Simboli se pojavljajo v določenem redu, vsak na svojem mestu. Nad komolcem je tetoviranje bolj samovoljno. Križ in krog, vendar nikoli ograda. Simboli se pojavljajo raznoliko simetrično ali asimetrično.

Motiv, ki je prisoten v dolini Bile, je imenovan klas (glej Sliko 4.6). Osnovna misel je bila pokončna linija, na kateri se nahajajo križi in vejice. Simboliziral naj bi hrano. Njegovo mesto je na spodnji strani roke pod komolcem (Truhelka 1894, 250).

Slika 4.6: Klas

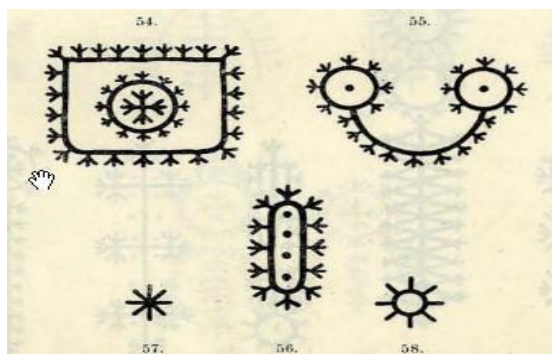

Vir: Truhelka (1894, 253).

Naslednji simbol (glej Sliko 4.7) je imenovan zvezdica. Ima obliko osmerokrake simetrične zvezde (57.) ali manjšega kroga, ki je okrašen s kratkimi linijami (58.). Služita za dopolnjevanje praznih prostorčkov med glavnimi motivi.

Zvezda prehodnica (56.) zglada kot podolgovata elipsa, okrašena s črticami. Nahaja se na spodnji strani roke pod komolcem. Simbol sonca (54.) nekoliko spominja na ogrado, le da ima ta na vrhu zaprto linijo. Drugi podoben motiv, ki pa je na vsakem koncu okrašen s krogom, se imenuje mesec (55.). Oba ornamenta se pojavljata na zgornji strani roke, podobno kot ograda (Truhelka 1894, 251).

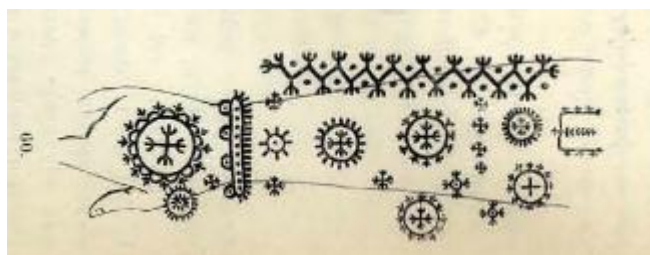
Slika 4.7: Zvezda, sonce, mesec

Vir: Truhelka (1894, 254).

Za boljšo predstavbo, kje in kako so se tetovirali/pojavljali ti ornamentalni motivi, prilagam sliko 4.8, ki prikazuje tipično razporeditev simbolov po ženski roki.

Slika 4.8: Tipične pozicije motivov po roki

Vir: Truhelka (1894, 255).

Kot je razvidno iz primerov, so ornamentalni motivi zelo stilizirani in abstraktni. Vzeti naj bi bili neposredno iz človekovega okolja. Ti izvorni motivi so dobili imena po podobnosti v naravi. Od sonca, meseca in zvezd do botanike (kolas in jelka) in človekovega življenja (kolo), ki v prenesenem smislu prikazuje družino in ogrado, ki ščiti hišo in dvorišče (Truhelka 1894, 251).

Vsem tem motivom je skupna simbolika, ki naj ne bi bila povezana s krščanstvom. Križ se je že v preteklosti pogosto pojavljal kot ornament tetoviranja, daleč pred nastankom krščanstva. Vendar, ali je križ res starodavni ali krščanski simbol, ne moremo vedeti točno. Z gotovostjo lahko trdimo samo to, da je simbol križa tisti, ki je omogočil, da se je ta običaj tetoviranja ohranil do danes (Truhelka 1894, 252).

Krščanstvo je že zelo hitro uvedlo več simbolov vere, upanja in ljubezni, imeni Jezusa in Marije. Spodnja slika prikazuje krščanske motive, najdene samo v mestu Fojnica, ponavadi na ženskih zgornjih delih rok. Doslej so našli le te tri motive, ki naj bi spominjali na monogram "hrista" (Kristusa) *IHS*. Ti motivi so se začeli pojavljati mnogo kasneje, zato zaključujem, da simboli nimajo nikakršnega etnološkega temelja (Truhelka 1894, 253).

Slika 4.9: Motivi iz mesta Fojnica

Vir: Truhelka (1894, 256).

Sledeč zgoraj navedenim simbolom lahko povežemo, da tetoviranje ni v nikakršni zvezi s krščanstvom niti z naselitvami Slovanov, ampak je potrebno njegov izvor iskati v antičnih časih.

5 TETOVIRANJE ŽENSK

Tetoviranje žensk naj bi se prvič pojavilo v starem Egiptu, pred več kot 4000 leti, vendar je težko točno opredeliti, kdaj in kje se je običaj razvil. Razlage in interpretacije poslikav na najdenih grških vazah iz leta 500 pred našim štetjem potrjujejo obstoj tetoviranja žensk med Tračani. Ena od teh vaz prikazuje okrašeno telo ženske, ki ubije Orfeja. Na roki ima tetoviranega jelena. Prva izmed mnogih zgodb o začetkih in izvoru tračanskega tetoviranja pravi, da so Tračanske bile tetovirane iz kazni zaradi uboja Orfeja. Orfej naj bi po smrti Evridike popolnoma izgubil interes za ženske in od takrat naprej zapeljeval le mlade dečke. Ubit je bil s strani devic, ki jih je zavrnil. Iz tega lahko domnevamo, da mit o Orfeju izvira iz Trakije. Ena manj romantičnih zgodb, pa priča, da so Skiti, ki so vdiral na območje Trakije, poniževali Tračanke s tetoviranjem modrih pik po telesu. Da bi te oznake skrile, so jih prekrile z dekorativnimi tatuji (Dinter 2005, 30).

V številnih kulturah po svetu je bilo žensko tetoviranje nekaj popolnoma običajnega, vendar pa je na zahodu logika nekoliko drugačna. V Evropi je bilo vedno moško tetoviranje številčnejše in bolj sprejeto, v primerjavi z ženskim.

Evropa je prvič prišla v dejanski stik s tetovirano žensko leta 1578, ko je arktični raziskovalec Martin Frobisher zajel žensko eskimskega rodu. Po obrazu je imela tetovirane elegantne pike v liniji, po licih, čelu in bradi. Pripeljal jo je v Britanijo, kjer je bila javno razstavljen v Londonu kot zanimivost (Cohen 2000, 168).

Do konca 19. stoletja je bilo tetoviranje žensk zelo redko in dojeto kot bizarnost. Ozek evropski pogled na tetoviranje žensk je bil tako močen, da so številne tetovirane, drugače popolnoma normalne ženske, razstavljali kot zanimivost v cirkusih. Oglaševane so bile kot redke atrakcije in večkrat tudi izpostavljene znanstvenim pregledom in analizam. Danes so tetovirane ženske razmeroma nepomembne, v preteklosti pa so bile prava senzacija. V tem kontekstu lahko opazimo, da niso le ženske tiste, ki so vredne omembe, ampak tudi socialne reakcije na ta pojav.

Verjetno ni naključje, da je porast ženskega tetoviranja bil povezan z izumom električne pištoli za tetoviranje. Logično je povezati, da je z novim izumom povezana določena komercialna nagrada, to je širši spekter strank. Prva ženska v Evropi, popolnoma pokrita s tetovažami, je bila Irene Woodward z odrskim imenom La Belle Irene. V industriji zabavljaštva je začela paradirati okoli leta 1890 in pritegnila ogromno pozornosti tako s strani družbe kot znanstvenikov. Njeno telo so pokrivali številni motivi rož, kač in metuljev. Njeni nastopi so odražali elemente šokantnosti in seksualnosti, saj se je prikazovala na pol gola. Moški del občinstva je trdil, da je dobil veliko za svoj denar. Doživeli so užitek striptiza, umetniške galerije in burleske vse na enem mestu. Lahko bi rekli, da so ženske bile do neke mere zlorabljene s strani gledalcev (Cohen 2000, 176–179).

Kasneje, s pričetkom 20. stoletja je tetoviranje žensk začelo postajati vse bolj normalno in sprejeto v družbi. Veljale so za slavne zvezde, ne pa za izobčenke in predmet radovednosti. V obdobju nekje od 1920 pa do 1960 je estetsko tetoviranje žensk nekoliko poniknilo v podzemlje, ni pa izginilo. V tem času je bilo bolj pogosto tetoviranje moških (Cohen 2000, 179).

Po-vojno obdobje je dvignilo ženske iz podrejenega položaja in jih osvobodilo družbenih okvirjev. Feministično gibanje je doprineslo k svežemu dojemanju žensk v socialnem kontekstu in njihovi družbeni emancipaciji. Tetoviranje žensk v tem obdobju je ena izmed oblik prepoznavanja individualnosti in svobode izražanja. Prva največja družbena skupina, ki je takoj posvojila tetoviranje, je bila bratovščina motoristov. Znana je bila po tem, da je imela veliko ženskih članic, ki so se zavzemale za enakost med moškimi. Tetoviranje žensk je v tem smislu simboliziralo pripadnost, obenem pa enakost z moškimi. Doživele so veliko podporo tudi izven motorističnega gibanja, pripadnice različnih družbenih skupin, etnij, ras so jih začele posnemati. Največkrat mlade, samske in samostojne ženske, nekaj svobodomiselnih gospodinj in tudi poslovne ženske z vplivnimi karierami. Tetoviranje med ženskami ni več veljalo za prepovedan oziroma nezaželen fenomen, ampak je prvič bilo sprejeto kot interes na vseh ravneh življenja (Cohen 2000, 180).

5.1 TETOVIRANJE ŽENSK NA BALKANU

V analizi literature sem opazila, da je običaj tradicionalnega tetoviranja na Balkanu načeloma prisoten pri obeh spolih. Razlike med moškim in ženskim tetoviranjem se predvsem odražajo v drugačni simboliki motivov in lokaciji tetovaž po telesu. Že pri Ilirih in Tračanih je znano,

da so njihove ženske nosile tetovaže kot znak pripadnosti določeni družini, kot neke vrste spoštovano stigmatizacijo, a tudi že zgolj kot modni dodatek.

Mario Petrić pa je s svojo raziskavo odkril območja na Balkanu, kjer je bilo tetoviranje prisotno samo pri ženskah. Sem spadajo kontinentalna Dalmacija, del zahodne Hercegovine ter del srednje in severne Bosne vse do Slavonije (Petrić 1973, 81).

Ženske so se ponavadi tetovirale bolj pogosto kot moški. Ti so se zadovoljili z enim samim ornamentom na desni mišici nad komolcem in s križem na kazalcu. Pri ženskah pa je običajno okrašena zgornja stran roke, pregib in mišica pod komolcem, pogosto tudi nad komolcem. Obe roki naj bi bili približno enako tetovirani, vendar pa je včasih leva roka bolj bogato okrašena, ker si jo je lahko večina žensk tudi sama tetovirala. Prsa pa se tetovirajo na sredini grodnice (Truhelka 1894, 244–245).

Žensko tetoviranje se je ponavadi izvajalo v družbi starejših deklic, običajno kot medsebojna pomoč. Uporabljale so iglo in navlaženo oglje. Prva mesta takšnega tetoviranja so bili členki prstov, zapestje in nad podlahtnico. Pretok krvi je jamčil, da bodo motivi dolgo vidljivi ali celo stalni. Ponavadi simboli vključujejo razne križe, točke, vejice in kroge. Ti motivi so bili simbol njihove vere in pripadnosti svojemu narodu.

Če so se ženske na Balkanu, predvsem Ilirke in Tračanke, nekoč tetovirale zaradi statusa in estetike, so se v času turških vdorov tetovirale zaradi zaščite. Šele okupacija Turkov je dejansko osmislila ta običaj, tako kot ga razumemo danes. Hrvatice so prekrivale svoja telesa in telesa svojih otrok, da bi se zaščitile pred prisilno islamizacijo skozi poroko. Tako so čez čas tetovaže postale simbol krščanstva v multietnični Bosni, kot izraz pripadnosti hrvaški/katoliški kulturi tega ozemlja. Tetovaže so tako postale simbol predstavljanja kulture kot tudi nacionalnosti.

Po drugi svetovni vojni je običaj ženskega tetoviranja počasi začel izginjati. Razlog je bilo množično razseljevanje prebivalstva, s katerim naj bi se razgubili številni običaji.

Ključno vprašanje pa še vedno ostaja: zakaj so prav Hrvati tisti, ki so posvojili ta starodavni običaj? Verjetno odgovor leži v njihovih prednikih Ilirih, ki so že pred vrsto leti prakticirali tetoviranje kot okraševanje telesa. Seveda pa deloma tudi drži, da je okupacija Turkov na Balkanu in s tem prisilna spreobrnitev vere pripomogla k temu, da je ta običaj prevzel prav hrvaški narod. Kot vemo, je večina hrvaškega naroda katoliške veroizpovedi, kar pomeni, da

so bili ključen element pri islamizaciji. Iz tega pa sledi, da so prav Hrvatice tiste, ki so bile najbolj deležne turškega nadlegovanja in so bile zaradi tega tudi najbolj bogato okrašene.

Slika 5.1: Ženske tetovaže

Vir: Truhelka (1894, 24).

6 SKLEP

Tetoviranje v Evropi ima zelo razgibano zgodovino. Družbeni pomen tatujev je skozi čas zelo variiral. Sprva je bil dekorativni tatu statusni simbol visokega razreda, kasneje pa stigma obsojencev in dezertarjev. Z uveljavitvijo krščanstva so tetoviranju nadeli negativni pomen telesne mutacije in ga kot prakso tudi prepovedali. V srednjem veku je dejavnost doživela kratek preporod zaradi križarskih vojn in množičnih romanj po svetu, vendar ni uspela preživeti cerkvene prohibicije tetoviranja vse do 18. stoletja.

Skozi analizo in pregled običaja tetoviranja med balkanskimi narodi sem spoznala najbolj očitne karakteristike, ki so mi pomagale pri razumevanju te dejavnosti. Osnovne komponente tetoviranja, ki so skupne vsem balkanskim narodom, so: izvajanje tetoviranja med 10. in 15. letom starosti, tetoviranje je večinoma bilo prisotno pri obeh spolih, prebadanje kože samo z eno iglo, tetoviranje je potekalo spomladi, najpogostejši simbol je bil grški križ.

Zgodovina priča, da sta bila prvotni pomen in vloga tetoviranja zelo kompleksna, sestavljena iz številnih komponent. Najprej je ta običaj predstavljal magičnost, katere namen je bil ščititi posameznika pred eventualno nevarnostjo kačjega ugriza. Kasneje se je začela izražati sončna komponenta tetoviranja, ki predstavlja sonce v času svojih okrepljenih sil in tako začetek pomladi. Družbena oz. socialna komponenta je bila vsekakor prisotna, saj je tetoviranje potekalo v družbi sovrstnikov. Navsezadnje pa je pomembno omeniti tudi okrasno oz. dekorativno komponento tetoviranja.

Dejavnost je sčasoma izgubila svoj prvotni smisel in vlogo, tako je tetoviranje v narodnem kontekstu dobilo novo tolmačenje, ki je postalo skupno vsem balkanskim narodom. Po tem razumevanju tetoviranje predstavlja simbol pripadnosti katolicizmu.

Tradicionalno tetoviranje na Balkanu torej sloni na starodavnih običajih okraševanja telesa zaradi prepoznavnosti in estetskega vidika. V prvi polovici prejšnjega stoletja se je pojavljalo vedno več krščanskih pripadnikov, ki so po telesu nosili različne motive in ornamente. Nekateri zagovarjajo, da unikatnost teh motivov pripada krščanstvu, drugi trdijo, da je vsa ta simbolika in tradicija prisotna že več tisoč let in naj bi za to bili zaslužni staroselci Balkana, kot so: Japodi, Iliri, Tračani in Dačani.

Ta kulturni fenomen je v takšni tradicionalni obliki že zamrl, vendar je vedno več zanimanja za ohranitev teh motivov. V Bosni in na Hrvaškem že obstajajo društva in skupine narodno-

zavednih ljudi, ki skušajo oživeti ta star običaj. Danes s temi telesnimi poslikavami izražajo sebe in svojo narodno pripadnost. Pogosto pa se poslužujejo teh motivov zaradi spomina na svoje prednike. *»Res je, da se človek tradicionalne družbe jasno ne zaveda, kaj mu določena dejavnost pomeni, niti ne išče razlogov zanjo. Zadostuje že to, da ve, da so isto počeli njegovi predniki. Prav nasprotno pa razmišlja človek moderne družbe. Ta za svoja dejanja išče stvarne razloge in jim le tako podeljuje veljavnost.«* (Križ 2008, 60) Mogoče se je prav tukaj smiselno vprašati, ali je tetoviranje težnja posameznika ali skupine ljudi? Moje mnenje je, da tetoviranje pod težnjo posameznika pripada bolj današnjim, modernim časom medtem, ko je tetoviranje skupin bolj vezano na preteklost.

Vendar se v današnjem času pri obujanju tega pojava vedno bolj srečujemo s tradicionalnimi pogledi mladine. Tetoviranje teh motivov še vedno sloni na zavedanju svojih korenin, dejanj in pripadnosti prednikov. Za temi tetovažami se danes ne skriva več strah pred okupatorji, temveč ponos naroda.

Še vedno pa obstaja odprto vprašanje, od kod izvirajo ti originalni motivi in ali so res del krščanske tradicije? Kot pravi Truhelka, naj bi obstajala vzporednica med izvirnim in krščanskim dojetjem teh simbolov. Če je nekoč tetoviranje služilo za označevanje različnih narodov ali družbenega statusa, se je v katolicizmu tetoviranje uporabljalo za označevanje svoje vere in pripadnikov (Truhelka 1894, 257).

Zavedati se moramo, da je tetoviranje in okraševanje telesa staro toliko kot človeštvo. Danes so tetovaže dojete le kot slika na koži, ki nam polepša telo, vendar je v ozadju veliko več. Motivi in simboli so raznoliki kot ljudje, ki jih nosijo, zato ima vsaka tetovaža svojo zgodbo, funkcijo in nalogo.

Najbolj očitna sprememba, ki jo je tetoviranje doživelo v zadnjih stoletjih, je njegova profanizacija in hkrati individualizacija. V zadnjih desetletjih je profesionalno tetoviranje postajalo vse bolj domena okrasitve telesa in morda prekrivanje opeklin in brazgotin. Lahko bi rekli, da se je v veliki meri spremenilo v modo, ki jo diktira trg (in jo tudi proizvaja kot potrebo!), kateremu je prvi, osnovni in navsezadnje edini namen dobiček (Vremec 1992, 52).

Zanimivo je tudi omeniti, da danes simbol križa najpogosteje predstavlja krščansko vero. To razumevanje je sedaj razširjeno po celem svetu in le malo–kdo asociira križ s čim drugim.

Po mojem mnenju je raziskovanje tradicionalnega tetoviranja na Balkanu pomembno pri razumevanju zgodovinskih vzorcev in pri pomenu modernih tetovaž. Vsak človek ima v sebi

nezavedno težnjo, da pripada, vendar istočasno hoče izstopati. Želi biti razpoznaven kot član neke skupine in kot posameznik. V današnjem svetu, kjer so meje zamegljene, kulture spojene v vseobsegajoči globalni ekonomiji in kjer posamezniki tonejo v anonimne mase prebivalstva, je težnja po razpoznavnosti težko delo. Ljudje se poslužujejo novih načinov izražanja in izpostavljanja svoje identitete. V tem kontekstu telesne dekoracije širše veljajo za očitne znake razpoznavnosti posameznika v skupini ali določene skupine v družbi. Na osebni ravni pa je tetovaža del njegove osebnosti in identitete.

7 LITERATURA

1. Caplan, Jane. 2000. *Written on the body; The Tattoo in European and American History*. London: Reaktion books.
2. Cohen, Tony. 2000. *The Tattoo*. Sydney: Outback Print.
3. Drouyer, A., Isabel. 2013. *Thai Magic Tattoos; the art and influence of Sak Yant*. Bangkok: River Books.
4. Dinter, H., Maarten. 2005. *The world of tattoo; an illustrated history*. Amsterdam: KIT Publishers.
5. Knežević, Branislav. 2011. *Tradicionalno tetoviranje Hrvata katolika u Bosni i Hercegovini*. Dostopno prek: <http://tetoviranicovjek.blogger.index.hr/post/traveling-mic-tradicionalno-tetoviranje-katolika-u-bosni-i-hercegovini/6925967.aspx> (22. junij 2014).
6. ---2012. *Ćiro Truhelka: Narodni život*. Dostopno prek: <http://tetoviranicovjek.blogger.index.hr/post/ciro-truhelka-narodni-zivot/16330302.aspx> (25. maj 2014).
7. ---2012. *O istraživanju običaja tetoviranja, ili, kako je moralo bit a ipak nije bilo pravovremeno istraženo*. Dostopno prek: <http://tetoviranicovjek.blogger.index.hr/post/o-istrazivanju-obicaja-tetoviranja-ili-kako-je-moralo-bit-a-ipak-nije-bilo--pravovremeno-istrazeno/16716110.aspx> (22. junij 2014).
8. Križ, Blanka. 2008. *Obredno vrednotenje tetoviranja*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
9. Maganjić, Vanja. 2013. *Tetoviranje djece u različitim kulturama*. Dostopno prek: <http://www.kultura-osijek.com/kulturne-razlicitosti/item/125-tetoviranje-djece-u-razlicitim-kulturama> (21. december 2013).
10. Marczak, Agnieszka. 2009. *Tattoos in Ancient Europe: An Historical Look, via Archaeology*. Dostopno prek: <http://voices.yahoo.com/tattoos-ancient-europe-historical-look-via-archaeology-2492918.html?cat=37> (23. marec 2014).
11. Petrić, Mario. 1973. *Običaj tatauiranja kod balkanskih naroda; karakteristike, uloga i porijeklo*. Doktorska disertacija. Zagreb. Filozofska fakulteta.
12. Stijepić, Stjepan. 2006. *Bocanje Križeva*. Dostopno prek: <http://www.youtube.com/watch?v=prRHICQjsC8> (23. december 2013).
13. Šolar, Petra. 2004. *Izraznost telesa s tetoviranjem*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

14. Truhelka, Ćiro. 1894. *Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo. Glasnik Zemaljskog muzeja. Dostopno prek: <http://pdfcast.org/pdf/tetoviranje-katolika-u-bih>
15. Turalija, Tea. 2011. *Hrvatska udruga ljubitelja tetovaže i piercinga: tradicionalno tetoviranje Hrvata*. Dostopno prek: <http://tetoviranicevijek.blogger.index.hr/post/hrvatska-udruga-ljubitelja-tetovaze-i-piercinga-tradicionalno-tetoviranje-hrvata/13876843.aspx> (19. marec 2014).
16. Facebook. 2014. *Traditional Croatian Tattoo*. Dostopno prek: <http://www.facebook.com/pages/Traditional-Croatian-Tattoo/222413247770680> (16. junij 2014).
17. Vremec, Dimitrij. 1992. *Tetoviranje: etnološko-kulturni oris*. Nova Gorica: Samoza-ložba.
18. Volja. net. 2014. *Slovenski tattoo. Zgodovina tetoviranja*. Dostopno prek: <http://users.volja.net/slo-tattoo/> (4.april 2014).